

Петро БРИЦЬКИЙ

БУКОВИНЕЦЬ ГЕНЕРАЛ АНТІН КРАВС У БОРОТБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Проаналізовано військову діяльність Антіна Кравса в складі Начальної команди Галицької армії, його участь в поході об'єднаної армії УНР і ЗУНР на Київ 1919 р., охарактеризовано його ставлення до ЧУГА.

Ключові слова: А. Кравс, Українська Галицька Армія, Червона Українська Галицька Армія.

Німець Антін Кравс у період боротьби українського народу за державність став на його бік і взяв активну участь у боротьбі “За українську справу”, як він назвав свою книгу спогадів (Львів, 1937).

Антін Кравс народився 23 листопада 1871 р. у с. Берегомет Вижницького повіту (тепер Чернівецька область) у сім'ї німецького колоніста, управителя дібров. Мати його була україркою, з уст якої вивчав українську мову¹. Мабуть, ця кровна спорідненість з українським народом і стала причиною його вірної служби у боротьбі за українську державність у грізні роки Української революції.

Батько Антона скоро помер і його опікуном став батьків брат, військовик за фахом, котрий забрав його до Відня, залишивши у своїй сім'ї. Саме це й визначило військову кар'єру А. Кравса. В 1891 р. він закінчив Віденську кадетську школу і був призначений до 67-го мадярського піхотного полку. Закінчив офіцерську школу у Відні. Згодом проходив офіцерську службу у полках, розташованих у Східній Галичині, в особовому складі яких переважали українці. Молодий офіцер був відмінним знавцем військової справи, відзначався високою культурою, чим заслужив авторитет і повагу з боку офіцерів і солдатів. Поряд з вимогливістю по службі до підлеглих йому була властива також чуйність і повага. У нього склалися добрі стосунки із солдатами-галичанами. Він поважав традиції і звичаї українського народу, його історію і мову.

Початок Першої світової війни застав його в Станиславові на посаді командира куреня, майже цілком українського 58-го піхотного полку, який у складі Львівської дивізії 17-го корпусу з перших днів війни брав участь у боях на російському фронті. Після поранення і лікування в 1916 р. був направлений на італійський фронт. У 1918 р. у ранзі підполковника був призначений командиром 55-го Бережанського піхотного полку. Влітку 1918 р. його полк, якому довелося вести тяжкі бої в наступальній операції, зазнав великих втрат. Але на початку листопада у зв'язку з розвалом Австро-Угорської імперії, війна припинилася, і А. Кравс повернувся до Відня. За виявлену хоробрість і відвагу у боях на різних ділянках фронту А. Кравс

був нагороджений кількома орденами й іншими військовими відзнаками, в тому числі Хрестом Леопольда.

Коли до Відня дійшла вістка про напад Польщі на Західно-Українську Народну Республіку, то колишня організація Українських січових стрільців у Відні оголосила прийом заяв від добровольців для служби в Галицькій армії. А. Кравс разом з іншими австрійськими офіцерами, уродженцями Львова А. Шаманеком, Г. Кохом, а також А. Бізанцем, В. Любковіцем, О. Папп де Яноші, Ф. Льонером, А. Ерле, К. Гофманом та іншими вирішили вступити на службу до Галицької армії². Всі вони у майбутньому зайняли командні пости в Галицькій армії. Окремі з них народилися і вирости в Галичині, інші служили в українських частинах на території Галичини, тому швидко вписалися в українське військо, сумлінно й фахово виконували свої обов'язки, зробили вагомий внесок в організацію Галицької армії, чим заслужили пошану українських вояків і керівників держави.

Характеризуючи військове становище українців після розвалу Австро-Угорської монархії, А. Кравс назвав його несприятливим. Незаперечним фактом було те, що українці не мали на рідних землях генерала чи вищого офіцера, здатного відразу очолити військове керівництво. Бракувало й штатних фахівців. Організацію війська започаткували молоді, патріотично настроєні офіцери запасу, яким бракувало військових знань і досвіду. Отож велике значення на першому етапі військового будівництва Галицької армії мало прибуття висококваліфікованих фахівців військової справи. Так, у розпорядження Начальної команди Галицької армії (НКГА) в листопаді–грудні 1918 р. прибули добровольці із Української Народної Республіки: генерали Михайло Омелянович-Павленко (який командував ГА від грудня 1918 р. до початку червня 1919 р.), Володимир Гембачів, полковники Євген Мишківський, Іван Омелянович-Павленко, Микола Какурін, Борис Грубер, Джам Булай Кануков, підполковник Вільгельм Фідлер, Андрій Долуд, Кирило Карась та ін. З колишньої австро-угорської армії прибули австрійські німці – полковник Густав Ціріц, підполковники Антін Кравс, Альфред Шаманек, Карло Шльоссер, Альфонс Ерле, Арнольд Вольф, Фердинанд Льонер, Вільгельм Любковіц, капітани Ганс Кох, Северин Бейгерт, Карло Аріо; угорці – полковник Альойс Легар, підполковник Йосиф Папп де Яноші Ляйош, хорвати – полковник Степан Чмелик, підполковник Карло Штіпшиц-Тернова; чехи – підполковник Карло Долежал, майори Антін Виметаль, Франц Тінкль та багато інших, які прибули пізніше³.

Підполковник А. Кравс прибув до Стрия 24 листопада 1918 р. з куражем, зорганізованим Збірною станицею Січових стрільців у Відні. Командувач західного бойового відтинку полковник Г. Косак дав йому завдання відразу ж виїхати на фронт і перебрати фронтний відтинок на захід від Городка, об'єднати й очолити військові частини та групи в районі Хирова і Нижанкович. Полковник Г. Косак поінформував А. Кравса, що на його майбутньому бойовому відтинку фронту в районі Хирова, Нижанкович, Самбора, Рудки, Комарно, Дрогобича знаходяться військові угруповання чисельністю 2200 багнетів, 34 кулемети і гармати⁴.

Слід зазначити, що в перші півтора місяці Начальна команда Української галицької армії не зуміла вчасно розв'язати проблему постачання військових частин. А. Кравсу довелося все це вирішувати самому. Щодо мобілізаційних заходів,

то він доручив здібним галицьким офіцерам покликати до війська із довколишніх місцевостей підготовлених вояків і сформувати щонайменше чотири сотні.

Для вирішення питання постачання в Самборі створено апарат інтендантів, який займався заготівлею харчів. Почали працювати млин, пекарня, що випікала хліб не тільки військовикам, але й для цивільного населення, скотобійні. Для кращого ведення господарсько-адміністративної роботи в Самборі створено школу обліковців підстаршин. Було проведено значну роботу з санітарно-медичного забезпечення. Кожному воякові видавався перев'язочний пакунок, при кожній групі, в її місці постійного постюю, був організований невеличкий шпиталь, а в Самборі – гарнізонний. Крім лікування поранених, персонал військових лікарень готував працівників санітарної служби. За ініціативи начальника штабу групи майора К. Шльоссера створено курси кулеметників і майстерні для ремонту зброї. Організовано залізничну службу, службу зв'язку.

Сам А. Кравс більшу частину свого часу перебував на фронті, розділяючи з бійцями всі злигодні окопного життя. Про це свідчить у своїх споминах цивільний староста м. Самбір Андрій Чайковський, а саме: “До нас добрався противник від Перемишля. На тім відтинку з'явився підполковник Кравс ... В Самборі ніхто його не бачив, бо він ... сидів на фронті. Спав на лаві де-небудь в чекальні III-го класу на станції. Збирав військо, організував його частини, сидів із стрільцями в окопах, показував як і де їх копати... Стрільці від старшини до рядового дуже його любили і поважали, прозвали його кучерявим. Що той відтинок так довго держався, то в цьому заслуга підполковника Кравса ...”⁵.

А. Кравс був особливо вимогливим до офіцерів своїх частин, про що свідчить текст його наказів стосовно їх поведінки і ставлення до стрільців. Він вимагав берегти честь старшини і бути взірцем для підлеглих. Так, в одному з наказів від 17 квітня 1919 р. А. Кравс зазначає: “Можна часто зауважити, що старшина в часі, котрі призначені на вишкіл мужви, наразі пополудні сидять по гостинах та кав'ярнях! Це дуже зле впливає і деморалізує мужву. Старшина, котрий в часі муштри і занять буде ходити по місту, чи то сидіти в кав'ярні або гостині буде сей час притягнений до відповідальності”⁶.

В іншому наказі він звертає увагу старшин, які на службі публічно спілкувалися польською мовою. З цього приводу А. Кравс в окремому наказі зазначав: “... коли національні почування так загострені і наш нарід знаходиться в стані кривавої розправи з поляками ..., легко представити собі, що думає мужва, коли бачить старшину на вулиці, як він, походжаючи з полькою, голосно уживає польську мову”⁷. Особливо суворо А. Кравс ставився до тих старшин, які не піклувалися підлеглими. Про таких він писав: “Якби вони совісно займалися життям-буттям підлеглих їм стрільців, сповняли як слід свою службу, – стрільці виконали б все, чого від них жадається”⁸. Окремим наказом він категорично попереджає старшин, що на випадок застосування ними тілесної карі до стрільців, вони будуть притягнені до суворої відповідальності.

Такі засади взаємин з підлеглими у А. Кравса сформувалися не тільки на основі його особистої культури і високої освіти, а також і на основі життєвого багатолітнього спілкування з вояками у мирні роки і в період війни, про що він сам написав у своїх спогадах⁹.

Таким чином, внаслідок напруженої організаційної роботи А. Кравса та його штабу з метою забезпечення боєздатності частин, якими він командував, і турботливого ставлення до забезпечення вояків всім необхідним, була створена добре організована і дисциплінована армійська група.

Аналітична оцінка старшинського складу УГА А. Кравса збігається з оцінкою генерала М. Омеляновича-Павленка, який писав: “Щодо старшинського складу армії (УГА. – *Б.П.*), то він вимагав негайних і поважних змін, – особливо, коли взяти на увагу, що противна сторона мала у повній мірі фахово підготовлений командний корпус (один час проти нас було близько 10 генералів...). Прийшлося не дивлячись на бажання бути коректним супроти Антанти, піти на компроміс, який виявився на цей час дуже влучним, а саме: до штабів взяти відданих, чесних і свідомих обов’язків старшин-німців, а на командні посади призначити молодих старшин-українців, які мали “іскру божу” щодо військового діла”. Далі М. Омелянович-Павленко зазначає, що, на щастя, серед цих старшин були імена, “які вже піднесли над загальний рівень старшинських кадрів ... (Кравс, Микитка, Бізанц, Букшований, Тінкль, Долуд, Коссак, Тле та ін. – саме на їх плечі ліг увесь тягар боротьби від початку аж до січня”¹⁰.

Серед усіх вищеперахованих старшин командувач УГА особливо виділяв тоді ще полковника А. Кравса, хоч М. Омелянович-Павленко весь час називав його генералом, наприклад: “Треба завважити, що на нашому крайньому лівому крилі (це на грудень 1918 р. – січень 1919 р. – *Б.П.*), де події мали надзвичайно відповідальний характер, був генерал Кравс. Цей надзвичайно солідний і випробуваний старшина був у повному розумінні провідником, що користався як довір’ям Начальної Команди нового і старого складу, так теж старшин і стрільців. Хоч роду німець із Східної Галичини (насправді, як було зазначено спочатку, А. Кравс нар. в с. Берегомет на Буковині. – *Б.П.*), він рахував себе все і всюди українцем. У корпусі був він основною фігурою. Йому одному Начальна Команда дозволила розвинути свою бригаду в дивізію”¹¹. 1 січня 1919 р. А. Кравсу присвоєно звання полковника. В кінці січня з 3-х військових груп (“Глибока”, “Крукеничі”, “Рудки”), якими він керував, було сформовано 8-му Самбірську бригаду під його командою. На цей час у ній числилося понад п’ять куренів загальною чисельністю 2240 бійців, чотири батареї (16 гармат)¹². Вона ввійшла до III корпусу УГА, сформованого також у січні з Групи Південь”. Восьма Самбірська бригада займала фронт від Карпат до Городка і Комарно.

У травні становище Галицької армії значно погіршилося. Справа в тому, що у Франції з ініціативи Польського національного комітету і під керівництвом польського генерала Юзефа Галлера була сформована 100-тисячна армія яку Антанта планувала використати для боротьби проти більшовицької Росії. Однак в травні 1919 р. генерал Ю. Галлер скерував її до наступу проти УГА. Вже 14 травня частини армії несподівано атакували війська корпусу полковника Микитки і завдали відчутного удару. Наступного дня польська артилерія завдала значних втрат III корпусу і перейшла в наступ. До 18 травня польське військо прорвало фронт на дільниці III корпусу, і його частини змушені були відступити, як і військові частини I і II корпусів. Щоб уберегти частини бригади перед переважаючими силами противника, А. Кравс наказав окремим підрозділам перейти на другий рубіж оборони.

Командувач УГА М. Омелянович-Павленко пише, що для того, щоб урятувати становище армії, він вирішив стягнути до Стрия вісім куренів і вісім батарей та організувати контрнаступ у напрямку Стрий–Дрогобич. На вокзалі в Дрогобичі він особисто роз'яснив план свого задуму (командуванню 3-го корпусу) генералу В. Гембачіву (командувачу), підполковнику Долежалю (нач. штабу), полковнику Какуріну (нач. оперативного відділу штабу) і командиру бригади А. Кравсу. Даючи оцінку А. Кравсу в цей скрутний і небезпечний час, генерал М. Омелянович-Павленко записав: “Генерал Кравс (на той час А. Кравс ще носив звання полковника. – *Б.П.*) був комендантом ділянки, на якій мали розгортатися події. Війська тієї ділянки характеризував він як вже нездібні до середнього опору... Він думав, що лише моя особиста поява перед військами могла би врятувати ситуацію... Я сів разом з генералом Кравсом в авто й поїхав впрост до стрілецьких лав, які вже на 7–8 км наблизилися до передмістя Дрогобича. Але вже за містом змушені були залишити авто, бо наближалися бійці... Години через дві Дрогобич був знову в руках УГА. Але набоїв не було, і війська змушені були відступити”¹³. Як бачимо, при потребі в критичну хвилину бою і командувач армії, і командир бригади були серед бійців. В умовах, коли не було достатніх сил, щоб зупинити наступ польського війська, щоб зберегти армію, генерал М. Омелянович-Павленко прагнув забезпечити організований відхід.

Не маючи боєприпасів, резервів, матеріальних засобів, вкрай виснажені безперервними боями військові частини Галицької армії змушені були 17 липня перейти через Збруч на Велику Україну. Корпус А. Кравса перетнув Збруч у районі сіл Ніври та Кудринці.

Таким чином, підполковник А. Кравс за короткий період (з середини листопада 1918 р. до початку червня 1919 р.) пройшов шлях від командира окремих загонів, загальна чисельність яких становила не більше одного куреня, до генерала – командира корпусу. Вмілим командуванням, особистою хоробрістю та чуйним, справедливим ставленням до підлеглих він завоював авторитет серед стрільців і старшин не тільки свого корпусу, а й усієї Галицької армії.

Після переправи через Збруч III корпус УГА розмістився на південному сході від Кам'янця-Подільського. Командирові корпусу генералу А. Кравсу потрібно було насамперед налагодити зв'язок з командуванням Армії УНР і організувати постачання особового складу корпусу всім необхідним.

У Генеральному штабі наддніпрянської армії розмірковували над тим, в якому напрямку здійснювати основний удар проти ворогів УНР – на Одесу чи на Київ. Генерал А. Кравс висловився за наступ у напрямку Одеси тому, що “тільки через Одесу зможемо досягнути зв'язок зі світом. У напрямі на Київ могли би оперувати слабші сили”¹⁴. Але більшість схилилася до походу на Київ. На цьому настоював Головний отаман С. Петлюра. Частини корпусу були розташовані в околицях Нової Ушиці, штаб – у самій Новій Ушиці, й мали кількадечний відпочинок.

Невдовзі він отримав наказ наступати і здобути Жмеринку своєму 3-му Галицькому корпусу, який на той час складався з чотирьох бригад (одна з них переформовувалася). 5 серпня 1919 р. війська 3-го Галицького корпусу і Запорізького корпусу Армії УНР перед наступом зосереджувалися в районі Бар – Ялтушково. До наступу на Жмеринку було залучено лише дві бригади, які успішно виконали бойове завдання. Вже 7 серпня важливий залізничний вузол с. Жмеринка було звільнено без значних втрат і без сильно опору більшовицького війська.

10 серпня 1919 р. після завятих боїв з більшовицьким ар'єргардом, у складі якого було п'ять бронепоездів, війська 1-го корпусу УГА звільнили найбільше місто Поділля – Вінницю¹⁵.

Після звільнення Бердичева з 1-го, 3-го корпусів Галицької армії та Запорізького корпусу Армії УНР створено армійську групу під командуванням А. Кравса. Обов'язки начальника штабу групи було покладено на начальника штабу третього корпусу підполковник Вільгельм Льобковіца. Група отримала завдання здобути Київ.

Начальна команда УГА звернулася до уряду УНР щодо своїх дій у випадку можливої зустрічі з денікінською армією. Головний отаман С. Петлюра дав чітку вказівку не вступати в бої з денікінцями, а по можливості вести переговори з ними та установлювати демаркаційні лінії¹⁶. Крім того, “на запит армійської групи, як поступити на випадок зустрічі з денікінськими військами, Петлюра дав наказ за всяку ціну уникати збройного удару, умовитися відносно демаркаційної лінії, а поза тим чекати на появу уповноважених делегатів”¹⁷. Ця директива в майбутньому призвела до тяжких наслідків для українського війська.

Незважаючи на захоплення Києва військами УНР, місто було втрачено під кінець того ж дня. Українська столиця заповнилася денікінськими військами, а корпус УГА і Запорізький корпус Армії УНР змушені були відійти за межі Києва та його околиць. Навколо цієї трагічної події впродовж десятиліть точилися дискусії і суперечки в пошуках винних. Головний отаман С. Петлюра, його прибічники та послідовники звинувачували у зраді галичан і конкретно командувача військами, які наступали на Київ, генерала А. Кравса. А ті, в свою чергу, вважали винним Головного отамана через його суперечливі накази.

Щодо подій у Києві 31 серпня 1919 р., після вступу до нього українського війська, то, як стверджує начальник штабу армійської групи генерала А. Кравса В. Льобковіц, “на запитання команди армійської групи, як поступити на випадок зустрічі з денікінськими військами, Петлюра дав наказ за всяку ціну уникати збройного удару, умовитися відносно демаркаційної лінії, а поза тим чекати на появу уповноважених делегатів”¹⁸. Таким чином, командування групи зобов'язувалося чітким наказом С. Петлюри не застосовувати зброї. По-друге, негативно вплинула на ситуацію й затримка (з наказу Головного отамана) на чотири дні наступу, що дало змогу підходу до Києва денікінського війська.

Були прорахунки й з боку командирів окремих наступаючих частин і, зокрема, їх командувача А. Кравса. А саме: 1. Друга бригада не повністю виконала наказ, забезпечивши охорону моста лише на правому березі Дніпра. 2. Те саме стосується 7-ї Запорізької дивізії, яка теж задовольнилася безпосереднім забезпеченням охорони моста на правому березі і не виставила, як було наказано, заслону на лівобережжі. 3. Значно спізнився з прибуттям до Києва командувач армійської групи генерал А. Кравс, прибувши туди замість передбачуваного часу о 9 год. ранку лише о 15 год. 30 хв. Отже, вищезазначені факти свідчать про те, що винні у тому, що сталося, обидві сторони.

Київська невдача стала початком справжньої трагедії Української галицької армії. Вояцтво втратило віру в державний провід уряду УНР. Уряди УНР і ЗУНР почали взаємно звинувачувати один одного в київській катастрофі.

Упродовж вересня – початку жовтня армійська група А. Кравса знаходилася на тій самій лінії Козятин–Бердичів, звідки наступала на Київ, але з 12 жовтня корпус генерала А. Кравса вступив у бій з денікінцями, які наступали на Жмеринку. Почалися запеклі з перемінним успіхом і великими людськими та матеріальними втратами бої, з яких частини корпусу вийшли напіврозбитими. До цього ще й прилучилася жахлива епідемія тифу. Згадуючи ті страшні для УГА дні, А. Кравс стверджував, що в кінці листопада 1919 р. “вже, власне кажучи, не було ніякої Української Галицької Армії. Був лише один величезний український галицький шпиталь. Українська Галицька Армія доборолася до краю”. Число її хворих доходило до 80% загального стану¹⁹. Захворів на тиф і сам командувач (зліг у Гнівані).

У таких умовах, не бажаючи залишити ворогові своїх бійців, Начальна команда Української галицької армії на чолі з генералом Тарнавським 6 листопада 1919 р. вирішила підписати з представником Добровольчої армії генералом Шіллінгом договір про перемир'я. Одним із важливих пунктів угоди був той, що УГА не мала воювати проти армії УНР. Та невдовзі ситуація на фронті змінилася. Денікінці зазнали поразки від Червоної армії і відступали на Одесу. Начальна команда УГА 24 грудня видала наказ залишити всі лікарні з хворими на тиф у районі Вінниці – Жмеринки – Браїлова – Немирова під командою майора Никифора Гірняка і відійти в район Одеси. З огляду на те, що 3-й корпус не мав у своєму розпорядженні транспортних вагонів, вирішено було розпочати піший марш на південний схід. Для тих хворих, яких не можна було транспортувати, обладнано три великі лікарні. Серед лютих морозів і навальних снігів почався трагічний марш галицьких частин у напрямку Одеси з тифозними хворими на підводах.

На щастя, кожна бригада корпусу спорядила свій окремий потяг з харчами на 4–5 місяців. Від них кожного 4-го дня бригади отримували харчі на чотири дні. Крім того, до харчових потягів було під'єднано кілька вагонів, які опалювалися, призначених для хворих. Таким маршем дійшли до станції Веселий Кут. Звідти генерал А. Кравс переніс штаб корпусу до населеного пункту Гофнунгстало. В цей час від командувача УГА він отримав розпорядження про те, що його корпус має перейти через Дністер на румунську територію під Григоріополем, а на випадок, якби румуни забороняли перехід, здійснити це застосовуючи зброю.

Але при підході до Дністра 6 лютого 1920 р. вояки УГА побачили, що румуни біля свого берега розбивали лід, підтягли артилерію і зосередили сильні піхотні підрозділи. Прикордонна служба Румунії заявила, що питання пропуску УГА вирішуватиме Рада Міністрів. У таких обставинах форсування Дністра стало неможливим.

Генерал А. Кравс опинився в невизначеному становищі. Денікінці разом з більшовицькими військами розгромили Армію УНР, частини добровольців якої пішли в Зимовий похід під командою генерала М. Омеляновича-Павленка тилами Добровольчої та Червоної армій.

Добровольча армія Денікіна зазнала поразки від більшовицьких військ, і її договір з УГА з кінця листопада перестав діяти.

Головний отаман С. Петлюра перейшов до поляків, диктатор ЗУНР Є. Петрушевич залишив Кам'янець-Подільський і виїхав до Відня. Так українська

армія залишилася без проводу. УГА була розпорошена на значній території України. I і II корпуси знаходилися за 200 км від корпусу А. Кравса.

У кінці грудня майор Никифор Гірняк ініціював у Вінниці створення Револьюційного комітету УГА, оголосив себе політичним провідником УГА, заборонив виконувати наказ Начальної команди УГА і 31 грудня 1919 р. уклав з місцевими комуністами військовий договір, який командування XII Червоної армії та член Реввійськради В. Затонський не визнавали²⁰.

Щодо 3-го корпусу, то тут, завдяки його командиру, міжусобиць не спостерігалось. А. Кравс у спогадах свідчить, що в своєму “корпусі не допустив до політикування старшинського збору”, що він виховав своє “військо і старшин на дисциплінованих вояків, що мусіли виконувати видані накази без проволочки і якнайточніше. Нема нічого більше шкідливого, як політикуючи старшини і вояки, така армія як воєнний матеріал неужиточна”, – підкреслював він²¹.

Щодо тогочасного становища УГА і завдання, яке вона ставила перед собою, то генерал А. Кравс охарактеризував її так: “Наша армія була смертельно хвора, ми мали замість Армії лише один мандрівний госпіталь, отже рятувати Армію, яка залишилася як самотній символ державності, перед певною загибеллю. Так бодай я це розумів і всіма засобами змагав до того, щоби перевести мій корпус в околицю, яка могла б своєю допомогою запевнити йому прожиток і спокій, і де можна було б поволі привести хворих до здоров’я. Найвигіднішим до цього видавалися мені німецькі колонії на південний захід від Одеси. Тамошнє населення було багате, стояло на високій ступені і культури і дійсно, як ми там прийшли, прийняло нас дуже гостинно”²². “Особливу увагу і багато старань, – продовжує А. Кравс, – було надано хворим. В кожному зайнятому військовою частиною населеному пункті був організований госпіталь. До догляду за хворими зголосилося добровільно багато жінок з цивільного населення, які з великою турботою заопікувалися хворими. Колоністи доставили даром у великій кількості білизни і простирадл. Для хворих приносили безплатне молоко. Для виздоровлюючих влаштували краще харчування... В таких обставинах військо швидко поправилось і в кінці березня були знову майже всі здорові. Стан бригади був приблизно 3500 чол.”²³.

Таким чином, командир 3-го корпусу генерал А. Кравс дуже вдало вирішив розмістити свої частини в цій місцевості. 20 лютого 1920 р. отримано наказ реорганізувати корпус у бригади, а бригади – в полки. Поки що генерала А. Кравса залишили на посаді командира. Але він передбачав, що це тимчасово, про що й записав у своїх спогадах: “Я пригадував..., що маю робити зі своєю особою. Я під ніякою умовою не хотів служити під більшовиками, також боявся за безпеку мого життя, бо два генерали саме були вже заарештовані. Хоч мене з усіх сторін запевняли, що мені не загрожує ніяка небезпека, я все-таки не вірив цьому мирові. Вправді більшовиків тут ще не було, однак могли незабаром прийти, і тоді і було б запізно. Я перевів дві безсонні ночі, боровся сам зі собою, щоби дійти до якогось остаточного рішення. Врешті я рішив утікати”²⁴.

У таких роздумах генерал А. Кравс перебував кілька днів. Він міг спокійно довіритися опіці свого війська, знав, що заслужив любов і повагу старшин та стрільців. Вони не видали б його, але що змогли б учинити проти насильства. І він рішається на втечу.

Нове начальство в ЧУГА вимагало нових стосунків між бійцями і старшинами (офіцерами), щоб називати останніх “товаришами”, але чемні галичани й далі продовжували звертатися по-старому. Генерал А. Кравс зауважував, що “перехід до більшовиків викликав особливе явище: стрільці ще більше прив’язалися до своїх старшин; це аж зворушувало, з якою вірністю і відданістю вони тепер до старшин відносилися. Мене самого вони берегли як ока в голові, щоби часом мені що не сталося. Мій чура, ця вірна душа спав перед моїми дверима, перед моїм домом стояв день і ніч стійковий, що дбав про мою безпеку. Я міг спокійно спати, мої діти дбали про те, щоби батькові нічого не приключилося. І це була найвища нагорода, якої я міг дожити, коли я знав і бачив, як вони мною піклуються. Це й є найбільшою чеснотою цього добросердного народу, що він є вірний і прив’язаний (виділено мною. – *Б.П.*), і це він доказав у тих тяжких часах”²⁵. Яким треба бути командиром, щоб заслужити таку любов, повагу і турботу з боку бійців? Це вищий зразок взаємин між командиром і підлеглими.

Пощастило А. Кравсу і з комісаром. Правда, перший поважний “галичанин-патріот, який прекрасно зумів погодити комунізм з душею і психікою галицького стрільця пробув всього декілька днів – помер від тифу. На його місце прибув професор Замора. Високоосвічена, ідейна людина, в першу чергу українець, щойно потім комуніст. Коли б комуністи були мали самих таких комісарів, їх влада була б побудована на граніті”²⁶, – стверджував А. Кравс.

На початку квітня 1920 р. (після відвідання 3-ї бригади новим командувачем ЧУГА Порайком і членом Реввійськради Задонським) надійшла телеграма, в якій повідомлялося, що генерала А. Кравса усунуто з посади командира бригади, а замість нього призначено сотника О. Станіміра. А. Кравсу було наказано прибути в Балту, звідки мав від’їхати до Києва.

Ця звістка прискорила втечу А. Кравса. У своїх спогадах про цей епізод він занотував: “Я ніяк не міг погодитись з думкою, що маю бути правдивим більшовиком, це було проти моїх принципіальних поглядів. Їх ідеологія була мені до найвищої міри несимпатична, а тим більше їх терористичні засоби, при допомозі яких вони старалися в жорстокий і бестияльський спосіб здійснювати свої ідеали. Ціла їх влада спиралася на терорі і полягала у головній мірі на немилосерднім винищуванні інтелігенції. Владу захопив найнижчий пролетаріат, а його провідниками були авантюристи, що їх переворот викинув з багна на поверхню. Я не був у силі зійти між цю голу” ... “що заподіяли нам більшовики з часу нашого переходу до них ... Вони зграбували нам те, що найдорожче, наш патріотизм, наше українство і хотіли зробити з нас інтернаціоналістів-москалів”²⁷. До такого висновку прийшов німець – по батькові, українець – по матері, патріот України за переконаннями і діями.

Отже, генерал А. Кравс разом із найближчими супутниками в районі Тирасполя таємно переправився через Дністер. На прохання групи румуни передали їх у Могилеві-Подільському представникам українського війська під командуванням полк. Л. Шанковського, який приязно зустрів А. Кравса. Він з майором Цімерманом вирішив поїхати до с. Буші, де стояв обоз кінної бригади Шепаровича, що й здійснили на транспорті, наданому Шепаровичем. У Буші вони перебували в безпеці аж до відступу польської армії з-під Києва. Разом з польським військом відступали також частини Армії УНР. Херсонська дивізія під командою полк. А. Долуда,

перейшовши р. Збруч, відступала вздовж Дністра аж до с. Торського. Разом із Запасною бригадою 5-ї Херсонської дивізії рухалася на захід група супутників А. Кравса – полковник Арнольд, підполковники Бізанц, Вольф; майори Льонер, Волощук; сотники Станимир, Дибуляк, Лисняк, а також І. Макух, заступник державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР. Генералу А. Кравсу вдалося переконати полковника А. Долуда, щоб той перевів дивізію на правий (південний) берег Дністра. Штаб дивізії розмістився в Городенці, а Кравс – спочатку в с. Поточиськах, а згодом – в Ясеневі Пільному.

24 серпня 1920 р. генерал А. Кравс видав наказ (хоч офіційної посади він не займав) про перехід за кордон всім бажаючим галичанам. 25 серпня фронтові відділи під командою сотника П. Баковича і батарея під командою В. Зубрицького знялися з фронту над Дністром і окремі підрозділи з Городенки через Ясинів Пільний, Стецеву, Русів, Белелую, Гвіздець, Заболотів, Косів, Жаб'є вирушили на Закарпаття. 1 вересня 1920 р. колона здійснила спуск з гори на територію Чехо-Словаччини, де здали зброю й були інтерновані в м. Ліберці (Судети).

Після відходу групи А. Кравса зразу ж була створена Військова слідча комісія у справі події в 5-й Херсонській дивізії і вже 30 вересня 1920 р., через місяць після відходу групи, була прийнята її постанова. У ній відзначається, що на запит полковника Долуда (командира дивізії), чи можуть бути використані генерал Кравс, полковник Вольф і майор Льонер в українській армії, була дана відповідь, що згідно з вказівкою Головного отамана, ці старшини не можуть бути прийняті в українську армію, але необхідно з ними повестися по-“джентльменськи”. Саме так Головний отаман С. Петлюра ставився до старших офіцерів і генерала, які з самого початку визвольної боротьби віддано воювали за українську державність упродовж двох років.

У Постанові Військової слідчої комісії об'єктивно вказувалися причини відходу військових-галичан за кордон. Це, передусім, протест проти союзу Головного отамана з поляками, незадоволення зовнішньою політикою Уряду УНР, недовіра до старшин-галичан і заміна їх вихідцями зі Східної України; протест проти інтернування поляками вояків 2-ї і 3-ї бригад ЧУГА, які перейшли на бік Армії УНР і польського війська, і за яких не заступився С. Петлюра²⁸. У матеріалах розслідування є й свідчення начальника контррозвідки штабу 5-Херсонської дивізії хорунжого Юркевича про те, “що він ще за три тижні до 25 серпня доповідав командирі дивізії полковнику Долуду, що 2-й кінний полк хоче перейти в гори..., а також доповідав про існування таємного комітету в зимовій бригаді цієї дивізії, на чолі якого стояли доктор І. Макух і генерал Кравс, і про те, що комітет мав зв'язки з С. Петрушевичем через кур'єрів...”²⁹. Слідча комісія постановила всіх зазначених осіб “притягнути до відповідальності як винних”. Окремі військові називали поступок А. Кравса зрадою.

Оцінюючи дії генерала А. Кравса щодо виведення частини старшин і стрільців колишньої УГА, треба визнати, що в тих умовах, які склалися, це для них був єдиний вихід, бо УГА (перейменованої більшовиками в ЧУГА) вже не існувало. Ті, що перейшли на бік поляків в кінці квітня 1920 р., були інтерновані поляками в табори. А ті (1-ша бригада ЧУГА), які не встигли перейти і залишилися в Червоній армії, більшовиками були заарештовані й вивезені в табори углиб Росії, де практично

всіх їх знищили. “Бригада Кравса” і сам генерал перебували у чеських таборах інтернованих до їх ліквідації в 1923 р.

Більшовицька партія не залишала в спокої галицьких вояків і в таборі інтернованих в м. Ліберці. Так, вже 15 листопада 1920 р. агенти комуністичної організації інтернованої української бригади в таборі у Німецькім Яблонні сотник Осип Думін (майбутній керівник розвідки Української військової організації – УВО, попередниці ОУН) і Осип Трубер у листопаді 1920 р. доповідали ЦК КП(б)У в Харкові про моральний стан, політичні погляди інтернованих українських військ і про свою комуністично-організаційну працю серед них. Про групу Кравса у їхній доповідній записано: “Група Кравса (біля 1200 чол.) повністю реакційна і прийнято з боку команди всякі міри, щоби унеможливити до неї доступ “Габелівським більшовикам” (назва “Габелівські” походить від німецької назви табору Яблонне – “Габель”)³⁰. Тут йдеться про те, що в цей табір обмежували доступ більшовицьким агентам.

Після звільнення з табору в 1923 р. А. Кравс осів у Відні, у родичів. Жив самотньо, надзвичайно скромно. Писав спогади, підтримував стосунки з вояками УГА. Був членом Української військової організації (УВО). Весною 1929 р. у Празі відбулася конференція українські військових старшин, скликана за ініціативою Є. Коновальця. Серед делегатів було чотири українські генерали – М. Омелянович-Павленко, М. Капустянський, А. Кравс і В. Курманович. Першочерговим завданням конференція вважала боротьбу з польським окупаційним режимом на західноукраїнських землях. У січні був серед почесних гостей Українського національного об’єднання в Берліні. Навесні 1945 р., коли радянські війська вступили до Відня, А. Кравс був важко хворий і майже не вставав. Невдовзі у його квартири увірвалися офіцери “Смершу” (фронтowa контррозвідка “Смерть шпiонам”) й провели кількогодинний обшук. З огляду на тяжкий стан хворого, його залишили на свободі. Але це тільки прискорило його смерть, яка наступила 13 листопада 1945 р. Поховали А. Кравса у родинному гробівці на цвинтарі Кальксбург під Віднем. Буковинець Антін Кравс, напівнімець, напівукраїнець (по матері), довгі роки перебуваючи на чужині, в апогеї свого професійного військового злету вірно служив українському народові та вів активну боротьбу за українську державність у період Української революції.

Завершуючи свої спогади, опубліковані в 1937 р., він написав: “Українська Галицька Армія вже не існує. Її життя було коротке, але славне. Вона залишила після себе традицію і виховала нове покоління. Зерно, що вона його посіяла на українській землі, зійшло і дало тисячократне жниво ген на чорній українській землі”. Щедрим і високопрофесійним сіячем славних традицій боротьби за українську справу був сам генерал Антін Кравс, чим заслужив на повагу та пам’ять у незалежній Україні.

¹ *Василик І.* Генерали й адмірالی Збройних Сил України в 1917–1920 рр. – Буанос-Айрес (Аргентина), 1993. – С. 25.

² За вільну Україну. – 2001. – 6–7 квітня.

³ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 125

- ⁴ *Кравс А.*, генерал-поручник. Зав'язок і бої "Групи Хирів" // Українська Галицька Армія в 1918–1920 рр. Матеріали до історії.– Вінніпег (Канада), 1960. – Т. II. – С. 50. (Далі: *Кравс А.* Зав'язок і бої "Групи Хирів").
- ⁵ *Чайковський А.* Чорні рядки: Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919 р. – Львів: Вид-во "Червона калина", 1930. – С. 24.
- ⁶ Центральний історичний державний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 75.
- ⁷ Там само. – Арк. 85.
- ⁸ Там само.
- ⁹ *Кравс А.* Зав'язок і бої "Групи Хирів". – С. 47–48.
- ¹⁰ *Омелянкович-Павленко М.* Спогади українського командарма. – Київ: Планета людей, 2002. – С. 112.
- ¹¹ Там само. – С. 124.
- ¹² *Кравс А.* Зав'язок і бої "Групи Хирів". – С. 65.
- ¹³ Там само. – С.176.
- ¹⁴ *Кравс А.* За українську справу. Львів, 1937. – С. 10.
- ¹⁵ *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – С. 151.
- ¹⁶ *Кравс А.* За українську справу. Львів, 1937. – С. 23.
- ¹⁷ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Київ: Темпора, 2003. – С. 174–175.
- ¹⁸ *Льобковець В.* Похід УГА на Київ в 1919 р. // Українська Галицька Армія. – Вінніпег (Канада), 1960. – Т.2. – С. 174–175.
- ¹⁹ *Кравс А.* За українську справу... – С. 64–65.
- ²⁰ *Хробак М.*, сотник УГА. В ім'я історичної правди // Українська Галицька Армія. – Т. II. – Вінніпег, 1960. – С. 375.
- ²¹ *Кравс А.* За українську справу... – С. 70.
- ²² Там само. – С. 78.
- ²³ Там само. – С. 88.
- ²⁴ Там само. – С. 80–81.
- ²⁵ Там само. – С. 85–86.
- ²⁶ Там само. – С. 86.
- ²⁷ Там само. – С. 80, 89–90.
- ²⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 477. – Арк. 51.
- ²⁹ Там само. – Арк. 46-зв.
- ³⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 172. – Арк. 86.

Petro Bryts'kyi. BUKOVYNIAN GENERAL ANTIN KRAVS IN THE STRUGGLE FOR THE UKRAINIAN STATEHOOD

The article analyzes the military activities of Antin Kravs as a member of the Main Command of the Galician Army, as well as his participation in the Kyiv campaign of the unified UNR and ZUNR army in 1919. It characterizes Kravs's attitude towards the Red Ukrainian Galician Army.

Key words: *Antin Kravs, the Ukrainian Galician Army, the Red Ukrainian Galician Army.*